

Ermeni meselesinin çözümü için bütün arşivlere tam erişim imkânı olan ortak bir tarih komisyonu kurulmalıdır

Edward J. Erickson

Professor of Military History, Marine Corps University

Konuşan: Habibe Işık

Çeviri: Faruk Soylu

Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemdeki Osmanlı-Ermeni ilişkilerinin çerçevesini kısaca çizebilir misiniz?

1878'de imzalanan Berlin Antlaşması Osmanlı'nın Ermeniler için reformlar yapmasını şart koştuğundan sonra Osmanlı-Ermeni ilişkileri sıkıntıya girdi. Bu durum, hedefleri bağımsız ya da otonom bir devlet kurmak olan Devrimci Ermeni Komitelerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Devrimci komiteler yalnız Osmanlı İmparatorluğu'na, hatta asrın baskıcı çokuluslu imparatorluklarına has değildi; demokrasilerde de zuhur ettiler. Ve komitelerin organize ettikleri, planladıkları ve icra edildikleri yollar da dahil olmak üzere isyanların ilhamınının baskılara bir tepki odağından çıkıp ideoloji ve ulusal kimlik eksenine oturmasıyla ve bunlar tarafından güdülmesiyle birlikte Avrupa'da kalkışmaların niteliği 19. yüzyıl ortasında değişti.

Ermeni Sorunu nasıl ortaya çıktı? Genel olarak Ermeniler ne istiyorlardı? Bu taleplerine cevap bulabildiler mi?

Ermeniler bağımsızlık peşinde koşan birçok Osmanlı azınlıklarından bir tanesiydi. Bağımsızlık isteyen diğer azınlıklar Araplar, Kürtler ve Lübnan Hıristiyanları idiler. Devrimci Ermeni Komiteleri amaçlarına ulaşmak için şiddet ve terörizmi kullandılar.

1915'te büyük
çaplı gerçek bir
Ermeni isyanı
yoktu. Fakat bazı
Ermeniler, özel-
likle de eğitilmiş
aydın kesimi ve
meslek erbabı
Ermeniler bu ko-
mitelere üyeydi.

Osmanlının her yerine dağılmış sadık bir Ermeni tebaasının var olduğunu biliyoruz. Gerçekten bir Ermeni kalkışmasından söz etmek mümkün mü? Bir kalkışmadan söz edilecekse bunun iç ve dış dinamikleri için neler söyleyebilirsiniz?

1915'te büyük çaplı gerçek bir Ermeni isyanı yoktu. Fakat bazı Ermeniler, özellikle de eğitilmiş aydın kesimi ve meslek erbabı Ermeniler bu komitelere üyeydi. Devrimci Ermeni Federasyonunun bazı müfrit üyeleri (bu en dehşetli ve tehlikeli Ermeni komitesiydi) Rus saldırılarına destek olmak üzere bir isyan başlatmak için İtilaf devletleriyle gizli plan ve komplolara giriştiler. 1892'den sonra, bu Ermeni devrimci teşkilatlar dünya kongreleri düzenlediler, manifestolar ve bildirimler yayınladılar. Osmanlı İmparatorluğu içinde el altından teşkilatlı ve eğitilmiş askerî birlikleri örgütlediler. Aynı zamanda, bu dış merkezli komiteler Osmanlı İmparatorluğu'nun bizzat içinde de, görünüşte barışçı, muadil siyasî komiteler tesis ettiler. Bu komiteler yasal, açıktan faaliyet gösteriyordu ve genellikle muallim, rahip, tüccar ve belediye reisi gibi yerel halkın mühim simalarından oluşuyordu. Dahili komiteler milliyetçiliği teşvik ederken, baskıya karşı bir nefis-i müdafaa olarak sunulan askerî eylemleri yüceltiyordu. Böylece, Ermeni komiteler, hem yasal siyasî teşkilatları hem de gizli silahlı askerî hücreleri içeren çift taraflı bir teşkilat yapısı geliştirdi. Ermeni devrimci yapı imparatorlukta sair isyancı etnik gruplarca, kendi devrimci teşkilatlarını kurmak için kullanılan bir kalıp haline geldi.

Bu milliyetçi ayaklanmalar Osmanlıları nasıl etkilemiştir?

Komitelerin bu milliyetçi ayaklanmalarının ardından Osmanlıları etkileyen iki ciddi sonuç hasıl oldu. İlki, yirmi yılı bulan bir süre boyunca Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'daki komitacıların faaliyetleri, 1857'deki Sepoy İsyanı'nın İngiltere ordusunu etkilemesine oldukça benzer bir şekilde Osmanlı'nın müşterek askerî düşüncesini meşgul etti. Komitanın isyanı Osmanlı Hükümeti ve ordusu için bir endişe haline geldi ve İmparatorluğun son dönemlerine kadar sürekli öyle kaldı. Osmanlı zabitan teşkilatının hemen hemen tamamının zihinsel merkezi ve ilgi odağı, konvansiyonel harpten gayrinizami harbe doğru değişim gösterdi.

İkinci ve belki de daha önemlisi, Osmanlı askerî mukabelelerinin de gösterdiği üzere, Osmanlıların isyanın doğası hakkındaki anlayışında da bir değişiklik meydana gelmişti. Aslında, bizzat devrimci komita yapısının yükselmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Balkan vilayetlerindeki ayaklanmaların sevk ve idarelerinde nasıl köklü değişimler vücuda geldiğini gösterir.

Ermeni komitalarının Doğu'daki faaliyetlerinden ve amaçlarından söz eder misiniz?

1915'te Komitelerin amacı İtilaf devletlerinin savaşı kazanmalarına yardımcı olmak ve barış ilan edildikten sonra bağımsız bir Ermeni cumhuriyeti ilan etmektir.

1.Dünya Savaşı patlak verdiğinde Ermeni Komiteleri'nin faaliyetleri ve Osmanlıların bu konudaki görüşleri nelerdi?

1912'den 1914'e kadarki zaman dilimi, 1912 sonbaharında savaşın kopmasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu için askerî açıdan bir facia oldu. İmparatorluğun sınırlardaki isyana karşı koyma operasyonlarının akameti ve Libya'nın İtalya'ya kaybının ardından, 1912'nin peş peşe hezimetleri, İttihad ve Terakki Cemiyet'nin hükümetin kontrolünü ele geçirmesini sağladı. Umumî bir Avrupa savaşı patlak verdiğinde, Osmanlılar, Ermeni komitelerinin artan bir şekilde sertleşen ulusçuluklarını, İmparatorluğun emniyeti açısından ciddi bir tehdit olarak değerlendiriyordu.

Harbin başlamasından kısa bir müddet sonra, Kavala yakınlarında Bulgarlarla birlik olup savaşan Ermenilerin Müslümanları katlettiğine dair dedikodular zuhur etti. Taşnaklar, suçlanan listesinde hiçbir Ermeni isminin yer almadığına işaret ederek ve Osmanlı birliklerinden sağ kalanların, Ermenilerin sorumlu olmadıklarına dair telgraf ve şahadetlerini yayınlayarak, bu söylentileri nakzitmeye koyuldu.

Osmanlı'nın Balkan Harpleri'ndeki mağlubiyeti İttihad ve Terakki Cemiyet'nin iktidara dönmesi için gerekli şartları meydana getirdi ki bu durumun akabinde Ermeni komiteleri arasında bir korku iklimine hayat verdi. Her ne kadar, Ermeniler arasında devrimci eylemlere arka çıkmak veya hükümeti sadıkane desteklemek arasında mütefavit fikirlerin olduğu açıksa da, komitelerin daha fazla silahlanması ve üslerini yeniden askerlerle takviye etmesi hususlarında külli bir mutabakat bulunduğu da aynı derecede açıktır.

Yine Ermeni komitalarının yapısını oluşturan ideolojik faktörlerden de söz edebilir misiniz? Nelerdir?

Çok sayıda komite üyesi sosyalist idi ve bazıları da Marksist idi. İdeolojileri hakkında bir genelleme yapmak zor olsa da çoğunun amaçlarına ulaşmak için şiddet ve terörizmi meşru araçlar olarak gördüklerini söylemek haksızlık olmaz.

Sizce Osmanlı Devleti 1915'in ilkbaharında neden bir tehcir kararı verdi? Ki, savaşın ortasında kıt kaynaklarla savaşan Osmanlı Devleti için bu bir risk değil miydi?

Evet, bir riskti. Ancak, Osmanlı ordusu harp cephelerinde İtilaf ordularıyla yoğun biçimde savaştığı için, Osmanlı hükümetinin çok az seçeneği vardı.

Umumî bir Avrupa savaşı patlak verdiğinde, Osmanlılar, Ermeni komitelerinin artan bir şekilde sertleşen ulusçuluklarını, İmparatorluğun emniyeti açısından ciddi bir tehdit olarak değerlendiriyordu.

Osmanlı Hükûmeti'nin meydana gelen hadisata dair nokta-i nazarından- cevap evet. Aslına bakılırsa, Ermeni devrimci komiteleri tarafından üç cephedeki Osmanlı ordularının levazım ikmalinin istinat ettiği lojistik hatlarına yönelik doğrudan bir tehdit bulunuyordu.

Ermenileri tehcir kararı, mahalli düzeyde nüfusun sevkiyatı ile başlayan, ancak 1915 Mayıs ayında, altı vilayeti kapsayacak şekilde bölge düzeyinde bir tehcir politikasına doğru tırmanan, isyana karşı koyma amaçlı tekamül gösteren bir tepkiydi. Daha önce de bahsettiğim gibi Osmanlıların bundan başka yapabileceği çok az şey vardı. 1890 ve 1912 yılları arasında uyguladıkları, kuvvet kullanımını kapsayan geniş çaplı bir hareketli askerî müdahale imkansızdı. Batı tarzı nüfus tehciri İspanyollar, Amerikalılar ve İngilizler için işe yararıydı. Bu sebepten ötürü, Osmanlı Hükûmeti'nin Ermeni isyanıyla etkin bir şekilde başa çıkabilmek için, askerî kaynakları asgari düzeyde kullanarak faaliyete geçirilebilecek bu isyana karşı koyma politikasına niçin temayül göstermediklerini anlamak mümkündür. 1915'te, Osmanlı Devleti için tehcir, kuvvetten ziyade zafiyetten doğmuş tesirli bir stratejiydi.

Tehcir 1.Dünya Harbi'nde Osmanlı'nın milli güvenlik gerekçeleri açısından gerekli miydi?

Osmanlı Hükümeti'nin meydana gelen hadisata dair nokta-i nazarından- cevap evet. Aslına bakılırsa, Ermeni devrimci komiteleri tarafından üç cephedeki Osmanlı ordularının levazım ikmalinin istinat ettiği lojistik hatlarına yönelik doğrudan bir tehdit bulunuyordu. Bilhassa Ruslarla temas halindeki ordularına yeterli miktarda levazımat sağlamayı başaramamanın neticeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî mağlubiyetini netice verecekti. Nihayetinde tehcirle birlikte Osmanlı İmparatorluğu 1918 yılının sonuna dek savaşmak için varlığını sürdürdü.

Tehcirle ilgili olarak; Osmanlı Devleti tehciri neden Doğu'daki illerde yaşayan Ermenilerle ilgili sınırlı tutuyor? Batıdaki Ermeniler neden göçe zorlanmadı?

O zaman Ruslarla muharebe eden Üçüncü Osmanlı Ordusu için gerekli erzak, cephane ve hayvan yemi ihtiyacının taşınacağı "Muhabere ve İntikal Hatları" yani yollar ve ulaştırma ağları çoğunlukla Osmanlı Ermenilerinin ikamet ettiği şehirlerden geçiyordu. Tehcirle bu muhabere ve intikal hatlarını tehdit eden yerlerdeki Ermeniler başka yerlere gönderilmiş olunuyordu. Başka yerlerdeki ve özellikle Batı'daki Ermeniler büyük çapta tehcire tabi tutulmadılar. Osmanlı'nın Ermeni halka yönelik tehcir politikalarının, askerî ve milli güvenlik açısından özel menfaatleri içeren bir harp meydanı olarak tasarlanan belli bazı vilayetlerine göre tertip edildiği, tarihî bir kayıt meselesidir. Belgeler aynı şekilde göstermektedir ki, Osmanlı Hükûmeti bütün Osmanlı Ermenilerini "içerideki düşman" olarak telakki ve tavsif etmemiş ve işin doğrusu, pek çok Osmanlı Ermeni'sinin sadık vatandaşlar olduğunun da epey farkında olmuştur.

İttihat ve Terakki yöneticilerinin veya Osmanlı yönetiminin içindeki bazı grupların Ermenileri tamamen temizleme yönünde eğilimleri var mıydı? Bu bağlamda bugünkü soykırım iddialarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

İttihat ve Terakki'nin Ermenileri tamamen temizlemek istediklerini kesin ispat edecek sahil herhangi bir kanıt bu güne kadar ortaya çıkmadı. Böyle bir kanıt bir yerlerde olma ihtimali varsa da bu güne kadar bulunabilmiş değil.

Kitabınızda Ermeni tehciri ile ilgili farklı görüşlerden bahsediyorsunuz. Bunlardan kısaca bahseder misiniz? Siz bu görüşlerden farklı olarak neyi savunuyorsunuz?

Ermenilerin neden göçe tabi tutuldukları hakkında farklı görüşler var. Ben asıl sebebin askerî olduğuna inanıyorum. Bazıları İttihat ve Terakki'nin Ermenileri imha etmek niyetinde olduklarına inanır, diğer bazıları da İttihat ve Terakki'nin Doğu Anadolu'nun nüfus yapısını değiştirmek için "nüfus mühendisliğine" girişmek istediğine inanır.

Size göre tehcir -daha önce de başka devletlerde örneği görülen-devletin güvenliğini sağlamak için kullanılan bir uygulamaydı. Acaba güvenliği sağlamanın başka bir yolu yok muydu? Tehciri insan hakları açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bu iyi bir soru ve ben başka bir yolu olduğunu düşünmüyorum. İttihat ve Terakki gerçek bir isyanın patlak vermesini bekleyemezdi. Bu bir kanserin metastaz oluşturması yani vücudun başka organlarına bulaşmasını beklemek gibidir. İnsan hakları açısından bakmaya gelince, Osmanlı Hükümeti tehcir edilen insanların güvenliğini ve huzurunu teminat altına almaya çalıştı; ancak bunda başarılı olamadı.

Bediüzzaman Said Nursi Doğu Cephesi'nde Ermeni Komitalarına karşı savaşmış bir İslâm âlimi olarak bazı eserlerinde Osmanlı'nın sadetinin Ermenilerle dost olmaktan geçtiğini savunur. Aynı zamanda Osmanlı Devleti hâkimiyetinde yaşayan Ermenilere II. Meşrutiyetle verilen birtakım hakları sempati ile karşılar ve Ermenilerin de Müslüman tebaıyla eşit haklara sahip olmasını gerektiğini ifade eder. Böyle bir açılımı bugünkü Türk-Ermeni ilişkileri açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

Hiç şüphe yok ki Ermeniler, tıpkı Yahudiler gibi Osmanlı ekonomisinin önemli bir unsuru idiler ve onları tehcir ettirmek yerine sefer şartlarına hazırlanırken onları tam bir ortak gibi bir arada tutmak Osmanlılara daha çok yardımcı olacaktı. İkinci Meşrutiyet döneminde Ermenilere bütün vatandaşlık haklarının kullanılabilmesi mümkün ola-

Ermenilerin neden göçe tabi tutuldukları hakkında farklı görüşler var. Ben asıl sebebin askerî olduğuna inanıyorum. Bazıları İttihat ve Terakki'nin Ermenileri imha etmek niyetinde olduklarına inanır, diğer bazıları da İttihat ve Terakki'nin Doğu Anadolu'nun nüfus yapısını değiştirmek için "nüfus mühendisliğine" girişmek istediğine inanır.

*Türk Hükûmeti
bu iddialara
kulak asmadan,
gerçeklere
dayanan bir ortam
oluşturmak ve
bütün arşivlere
tam erişim
imkânı olan
ortak bir tarih
komisyonunun
oluşturulmasını
savunmalıdır.*

bilirdi. Yine de İttihat ve Terakki'nin kontrolü ele geçirdiğinde azınlıkların siyasî olarak temsil edildiği kucaklayıcı bir toplum oluşturmaya istekli olduklarını düşünmek zor görünmektedir.

Tehcirin sonuçları ne olmuştur?

Tehcirin sonuçları çok önemli oldu. Amerikan, İngiliz ve İspanyol tecrübelerinde olduğu gibi, sevk edilen şahısların sayısı çok kısa bir sürede devletin onlara gösterebileceği itina için kapasiteyi aştı. Yurtlarından edilmiş Osmanlı Ermenileri barındırmak için Fırat vadisinde kurulan Osmanlı tehcir kampları, gayriihtiyari şekilde, kötü beslenme, hastalık, ihmal ile muttasıf ölüm kampları haline geldi. Sorunları daha da kötüleştiren, elbette, memleketleri olan karyelerde veya kamplara doğru tuttıkları güzergahlar boyunca kafiyeleler halindeyken Osmanlı Ermenilerine yönelik herhangi bir kıskırtma olmaksızın yapılan katliamlardı. Muhtemelen, bu türlü korkunç hadiseler, milli güvenliğe "içerideki düşmanlardan" gelebilecek tehdidi sona erdirmek için tasarlanan hükümet politikalarının ve askerî stratejilerin istenmeyen sonuçlarıydı.

Soykırım iddialarıyla karşı karşıya olan Türkiye'ye tavsiyeleriniz nelerdir?

Türk Hükûmeti bu iddialara kulak asmadan, gerçeklere dayanan bir ortam oluşturmak ve bütün arşivlere tam erişim imkânı olan ortak bir tarih komisyonunun oluşturulmasını savunmalıdır.

Gelecekte bu meselenin çözümüne dair önerileriniZ nelerdir?

Zamanın geçmesi dışında hiçbir şey bu sorunu çözemez. Bu olayları yorumlaması için bir kaç tarihçi kuşağının geçmesi ve Ermeni Diasporasının bu olayları unutmaması için de birkaç kuşağın daha geçmesi gerekir.

